

УДК 005.521:516.33

DOI: 10.15587/2313-8416.2016.72551

ФОРМУВАННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ: СИТУАЦІЙНИЙ ПІДХІД

© В. П. Антонюк

Встановлено вплив інтелектуального капіталу на сталий розвиток економічної системи в умовах економіки знань. Визначено сутність сценарного підходу в системі методів прогнозування майбутнього економічних систем. Розроблено методичний підхід до сценарного аналізу формування інтелектуального капіталу, який включає моніторинг та формування інформаційної бази, аналіз зовнішнього середовища формування інтелектуального капіталу, безпосередньо розроблення сценаріїв та стратегій формування інтелектуального капіталу

Ключові слова: інтелектуальний капітал, сценарний підхід, методи прогнозування, стратегічний аналіз, стратегія

An effects of the intellectual capital on a sustainable development of economic system in the conditions of economy of knowledge is established. The essence situational approach in system of forecasting methods of the future of economic systems is defined. The methodical approach to situational analysis of formation of intellectual capital which includes monitoring and formation of information base, the analysis of an environment of the intellectual capital formation, directly working out of scenarios and strategy of the intellectual capital is developed

Keywords: intellectual capital, situational approach, forecasting methods, strategic analysis, strategy

1. Вступ

Потрібність здійснення в Україні структурних перебудов, а також загострення ринкової конкуренції й глобалізація економіки викликають глибокий інтерес вітчизняної науки й практики управління до активізації людського фактора для досягнення ефективності й конкурентоспроможності національної економіки на засадах формування та розвитку інтелектуального капіталу.

Інтелектуальний капітал у макроекономічному аспекті в процесі економічної глобалізації став головним чинником, який визначає місце країни у новій економіці. Стрімке посилення впливу інтелектуального капіталу на економічний розвиток обумовило появу концепції «економіки знань». Інтелектуальний капітал багато в чому визначає можливості та напрями застосування фінансового і матеріально-речовинного капіталу. Інтелектуальний капітал стає першоосною і рушійною силою становлення нової економіки.

На мікрорівні підприємство вже не може забезпечувати істотні конкурентні позиції на ринку тільки за рахунок матеріальних і фінансових ресурсів. У новій економіці знань успіх фірми залежить більшою мірою від інтелектуальних можливостей системи, які втілюються у процесі виробництва та реалізації матеріальних та нематеріальних товарів, створенні додаткових фінансових потоків.

2. Аналіз літературних даних та постановка проблеми

Проблеми формування інтелектуального капіталу набули бурхливого розвитку на початку 1990-х років. Збільшення різниці між ринковою та балансовою вартостями компанії спонукало вчених і практиків розглянути інтелектуальний капітал як ключовий чинник, що визначає процес створення

вартості для акціонерів, менеджерів і суспільства в цілому. Розвиток теорії інтелектуального капіталу в першу чергу базується на ідеях і думках небагатьох впливових практиків, в тому числі Sveiby [1], Edvinson, Malone [2]. Ці піонери заклали економічне підґрунтя розуміння того, яким чином нематеріальні фактори визначають успіх економічної системи. На сьогоднішній день науково-теоретичним та практичним проблемам формування та ефективного використання інтелектуального капіталу присвячена значна кількість публікацій [1–4], в яких започатковане їх розв'язання, а саме, приділена увага визначенню сутності інтелектуального капіталу, його структуризації, оцінці. За даними дослідження Economist Intelligence Unit разом з консалтинговою компанією Accenture [5], 94 % опитаних менеджери вважають, що управління інтелектуальним капіталом є важливим, тоді як тільки 5 % компаній використовують адекватну систему управління інтелектуальним капіталом. Але в сучасних умовах важкопередбачуваного турбулентного ринкового середовища посилюється необхідність управлінської уваги до множинності варіантів формування і розвитку інтелектуального капіталу як визначального економічного фактора. Ця проблема може бути вирішена на підґрунті застосування сценарного прогнозування. Адже сценарне прогнозування є синтезом дослідження майбутніх подій та стратегії розвитку, що обирається.

Метод сценарного планування був вперше застосований групою стратегічного планування «Роял Датч/Шелл» (RAND Corporation) в 70-х рр. XX ст. та визначався як «future-now» – «майбутнє зараз» [6]. Дослідження [7] показали, що метод побудови сценаріїв увійшов до трійки найбільш вживаних методів довгострокового планування та використовується 68 % крупних компаній світу.

3. Мета та задачі дослідження

Проведені дослідження ставили за мету розробити методичний підхід до сценарного прогнозування формування інтелектуального капіталу.

Для досягнення поставленої мети вирішувались наступні завдання:

– виявити сутність та особливості сценарного методу в системі методів прогнозування майбутнього економічних систем;

– визначити етапи, методи, вхідну та вихідну інформацію процесу сценарного прогнозування формування інтелектуального капіталу.

4. Методичний підхід щодо сценарного прогнозування формування інтелектуального капіталу

Обґрунтування стратегії, прогнозування та передбачення соціально-економічного розвитку суспільства взагалі та його інтелектуального капіталу потребує використання сучасного науково-методичного інструментарію і, перш за все, методів прогнозування.

Методи прогнозування як сукупність прийомів, що на основі ретроспективних даних та аналізу зовнішніх та внутрішніх зв'язків об'єкта прогнозування, виявлення певних закономірностей дозволяють передбачати майбутній стан явища чи процесу або можливих шляхів досягнення бажаного стану об'єкта чи процесу, можна класифікувати наступним чином:

– за ступенем формалізації: фактографічні (що працюють з математичними моделями та поділяються на екстраполяційні, структурні, імітаційні методи та методи випереджальної інформації) та інтуїтивні методи (що працюють з судженнями та оцінками експертів – методи експертних оцінок та інтуїтивними методами);

– за способом отримання інформації: методи асоціативного моделювання, морфологічний аналіз, експоненціальне згладжування, вірогіднісне моделювання, анкетування, методи колективної генерації ідей, історико-логічного аналізу, інтерв'ю, написання сценаріїв та ін.;

– за видом оцінки: методи кількісної (експлікативні та методи екстраполяції, інтерполяції) та якісної оцінки (експертні та інтуїтивні методи).

Найбільш часто з методів якісної оцінки використовуються експертні методи: при індивідуальних оцінках: інтерв'ю, метод морфологічного аналізу, метод написання сценаріїв, аналітичні записки; при колективних оцінках: метод Дельфі, метод колективної генерації ідей, метод комісій, метод дерева цілей, матричний метод.

Серед найбільш затребуваних кількісних методів можна назвати методи прогнозування екстраполяції (проста екстраполяція, метод найменших квадратів, метод середніх, метод згладжування, авторегресії); та методи моделювання (структурні, імітаційні, мережеві, статистичні, стохастичні, структурні).

Специфічним методом прогнозування є сценарний. Сценарії – це спосіб аналізу складного середовища, в якому присутня множина значимих, до того ж впливаючих один на одного тенденцій і подій [8]. Сценарії розрізняються за часовим проміжком планування на короткострокові, середньострокові та до-

вгострокові [9, 10]. Крім того, сценарії розрізняються за напрямками та мають відповідати можливостям економічної системи, в рамках якої функціонує об'єкт сценарного планування.

Сценарії виражаються в перетворенні змісту інформації про стан інтелектуального капіталу і зовнішнього середовища в управлінську інформацію, тобто виробленні управлінського рішення; оцінці стану та динаміки формування інтелектуального капіталу та його складових, вияві тенденцій та прогнозуванні процесів формування та розвитку інтелектуального капіталу; системно-аналітичне вивчення ситуації, що склалося на макро-, мезо- та мікрорівні та тенденцій її розвитку, розроблення цільових заходів з нівелювання загроз; плануванні стратегічних дій з формування інтелектуального капіталу; здійсненні заходів для розвитку позитивних тенденцій; аналізі виконання та контролі запропонованої стратегії для досягнення поставлених цілей. Сценарій з формування інтелектуального капіталу економічної системи повинен відзеркалювати всю різноманітність точок зору щодо об'єкта сценарного планування. Його використання дає гарні результати в умовах високої невизначеності, там, де традиційні методи прогнозу дають помилки внаслідок відмінностей в оцінці первісних даних у зв'язку із впливом особистісного фактора на результати прогнозу.

Вибір сценарного підходу в процесі стратегічного планування формування інтелектуального капіталу пояснюється високим рівнем невизначеності середовища його відтворення, низькою якістю стратегічного мислення вітчизняних менеджерів, великим різноманіттям думок щодо перспектив та шляхів соціально-економічного розвитку країни, наявністю успішного досвіду використання методів сценарного прогнозування за кордоном. Сценарний підхід – це спосіб вирішення питань перспективного планування формування інтелектуального капіталу в концептуальному плані.

Методично сценарний підхід щодо формування інтелектуального капіталу повинен базуватися на методиках прогнозування перспектив соціально-економічного розвитку країни; форсайт-проектів та дорожніх картах національного освітнього простору; статистичних методиках аналізу впливу демографічних та соціально-економічних факторів на формування інтелектуального капіталу; використанні балансових моделей попиту та пропозиції на ринку праці; прогнозуванні ефективної зайнятості та якості життя; методичному забезпеченні систем прийняття рішень.

Сценарій щодо формування інтелектуального капіталу – це не ряд ізольованих тенденцій, а ряд багатомірних моделей, які перебувають у взаємозв'язку з економічною й політичною ситуацією в країні, тенденціями динаміки освітнього простору, ринку праці, техніко-технологічним рівнем галузей економіки, соціальним середовищем [11].

Використання сценарного підходу на основі когнітивно-дискурсивного дослідження майбутнього формування інтелектуального капіталу передбачає

аналіз закономірностей репрезентації образу інтелектуального капіталу. В якості метамоделі в даному випадку пропонується матриця методологія прогнозування – ретроспективні моделі [12], яка охоплює динаміку різноманітних параметрів соціально-

економічного середовища формування інтелектуального капіталу та демографічних факторів впливу.

Методичний підхід до сценарного аналізу формування інтелектуального капіталу включає наступні етапи, представлені в табл. 1.

Таблиця 1

Етапи та методичне забезпечення сценарного аналізу формування інтелектуального капіталу		
Етап 1. Моніторинг та формування інформаційної бази		
Вхідна інформація	Методи	Вихідна інформація
Завдання на збір інформації, принципи, методика	Аналізу і синтезу, логічного узагальнення, порівняння, експертні методи	Показники стану, ретроспективні тенденції зовнішнього середовища формування інтелектуального капіталу, форсайт-проекти, дорожні карти, показники стану та ретроспективні тенденції складових інтелектуального капіталу, матриця методологія прогнозування – ретроспективні моделі
Етап 2. Аналіз середовища формування інтелектуального капіталу		
Вхідна інформація	Методи	Вихідна інформація
Показники стану, ретроспективні тенденції зовнішнього середовища формування інтелектуального капіталу, форсайт-проекти, дорожні карти, показники стану та ретроспективні тенденції складових інтелектуального капіталу	PEST-аналіз, SWOT-аналіз, VRIO-аналіз, SPACE-аналіз	Результати PEST-аналізу, SWOT-аналізу, VRIO-аналізу, SPACE-аналізу
Етап 3. Розроблення сценаріїв формування інтелектуального капіталу:		
3. 1. Вибір змінюваних за сценарієм змінних		
3. 2. Прогнозування різних результатів сценаріїв		
3. 3. Комбінування ключових змінних та написання сценаріїв		
Вхідна інформація	Методи	Вихідна інформація
Результати PEST-аналізу, SWOT-аналізу, VRIO-аналізу, SPACE-аналізу, показники стану, ретроспективні тенденції зовнішнього середовища, показники стану та ретроспективні тенденції складових інтелектуального капіталу	Математичне моделювання	Сценарії формування інтелектуального капіталу: оптимістичного, песимістичного, найбільш вірогідного
Етап 4. Розроблення стратегії формування інтелектуального капіталу у відповідності зі складеними сценаріями		
Вхідна інформація	Методи	Вихідна інформація
Сценарії формування інтелектуального капіталу	Стратегічного менеджменту	Набір стратегій формування інтелектуального капіталу
Етап 5. Аналіз матриці стратегія-сценарій		

Як видно з табл. 1, методичний підхід має чітко визначену інформаційну базу, послідовність етапів, але методи дослідження можуть варіювати в залежності від рівня економічної системи, в рамках якої відтворюється інтелектуальний капітал.

5. Результати дослідження та їх обговорення

Аналіз матриці стратегія-сценарій основного значення набуває вірогідність настання того чи іншого сценарію та силі його впливу на стратегію економічної системи. Ці показники рівня впливу можуть бути визначені експертним шляхом за кожною парою стратегія-сценарій за умови відповід-

ного рівня коефіцієнта конкордації, що підтверджує узгодженість думок експертів. Таким чином, можна оцінити, наскільки залежні стратегічні цілі економічної системи від сценаріїв формування інтелектуального капіталу. Таким чином, сценарний підхід дозволяє визначити довгострокову перспективу формування інтелектуального капіталу, що є головним чинником розвитку економічної системи, в рамках якої він відтворюється. Він дозволяє підготувати економічну систему до майбутніх змін, знизити рівень невизначеності в процесі розробки стратегії, сприяти обґрунтованості прийнятих управлінських рішень.

6. Висновки

Для досягнення поставленої мети в процесі дослідження було визначено виявити сутність та особливості сценарного методу в системі методів прогнозування майбутнього економічних систем як спосіб аналізу складного середовища формування інтелектуального капіталу, в якому присутня множина значимих, до того ж впливаючих один на одного тенденцій і подій соціального, економічного, політичного середовища та демографічних факторів впливу.

Для реалізації сценарного підходу для формування інтелектуального капіталу були визначені наступні етапи: моніторинг та формування інформаційної бази, аналіз середовища формування інтелектуального капіталу, розроблення сценаріїв формування інтелектуального капіталу; розроблення стратегії формування інтелектуального капіталу у відповідності зі складеними сценаріями; аналіз матриці стратегія-сценарій. За кожним етапом визначено методи, вхідну та вихідну інформацію процесу сценарного прогнозування формування інтелектуального капіталу.

Література

1. Sveiby, K. E. Intellectual capital: Thinking ahead [Text] / K. E. Sveiby // Australian CPA. – 1998. – Vol. 68, Issue 5. – P. 18–22.
2. Edvinsson, L. Intellectual Capital: The proven way to establish your company's real value by measuring its hidden brainpower [Text] / L. Edvinsson, M. S. Malone. – London: PIATKUS BOOKS, 1998. – 240 p.
3. Brooking, A. Intellectual capital: core assets for the third millennium [Text] / A. Brooking. – London: Cengage Learning, 1996. – 224 p.
4. Bontis, N. There's a price on your head: managing intellectual capital strategically [Text] / N. Bontis // Ivey Business Journal (formerly Business Quarterly). – 1996. – P. 40–47.
5. Molnar, M. J. Executive Views on Intangible Assets: Insights from the Accenture. Economist Intelligence Unit Survey [Text] / M. J. Molnar // Intangible Assets and Future Value. – 2004. – Issue 1. – P. 2–3.
6. Аакер, Д. А. Стратегическое рыночное управление [Текст] / Д. А. Аакер. – СПб: Питер, 2002. – С. 182–189.
7. Малая российская энциклопедия прогнозтики [Текст] / ред. И. В. Бестужев-Лада. – М.: Институт экономических стратегий, 2007. – 328 с.
8. Лаева, Т. В. Сценарный анализ как основа стратегического планирования в организации [Текст] / Т. В. Лаева

ва // Менеджмент в России и за рубежом. – 2006. – № 2. – С. 12–18.

9. Dukot, C. A typology of scenarios [Text] / C. Dukot, G. J. Liben // Futures. – 1980. – Issue 12. – P. 51–57.

10. Huss, W. R. A move toward scenarios [Text] / W. R. Huss // International Journal of Forecasting. – 1988. – Vol. 4, Issue 3. – P. 377–388. doi: 10.1016/0169-2070(88)90105-7

11. Данников, В. Е. Применение сценариев в нефтегазовом бизнесе [Текст] / В. Е. Данников // Экономические стратегии. – 2004. – № 5-6. – С. 86–89.

12. Мэтьюз, Р. Новая матрица, или Логика стратегического превосходства [Текст] / Р. Мэтьюз, А. Агеев, З. Большаков. – М.: Олма-пресс, Институт экономических стратегий, 2003. – 239 с.

References

1. Sveiby, K. E. (1998). Intellectual capital: Thinking ahead. Australian CPA, 68 (5), 18–22.
2. Edvinsson, L., Malone, M. S. (1998). Intellectual Capital: The proven way to establish your company's real value by measuring its hidden brainpower. London: PIATKUS BOOKS, 240.
3. Brooking, A. (1996). Intellectual capital: core assets for the third millennium. London: Cengage Learning, 224.
4. Bontis, N. (1996). There's a price on your head: managing intellectual capital strategically. Ivey Business Journal (formerly Business Quarterly), 40–47.
5. Molnar, M. J. (2004). Executive Views on Intangible Assets: Insights from the Accenture. Economist Intelligence Unit Survey. Intangible Assets and Future Value, 1, 2–3.
6. Aaker, D. A. (2002). Strategicheskoe rynochnoe upravlenie. Sankt-Peterburg: Piter, 182–189.
7. Bestuzhev-Lada, I. V. (Ed.) (2007). Malaja rossijskaja jenciklopedija prognostiki. Moscow: Institut jekonomicheskikh strategij, 328.
8. Laeva, T. V. (2006). Scenarnyj analiz kak osnova strategicheskogo planirovanija v organizacii. Menedzhment v Rossii i za rubezhom, 2, 12–18.
9. Dukot, C., Liben, G. J. (1980). A typology of scenarios. Futures, 12, 51–57.
10. Huss, W. R. (1988). A move toward scenario analysis. International Journal of Forecasting, 4 (3), 377–388. doi: 10.1016/0169-2070(88)90105-7
11. Dannikov, V. E. (2004). Primenenie scenarijev v neftegazovom biznese. Jekonomicheskie strategii, 5-6, 86–89.
12. Mjet'juz, R., Ageev, A., Bol'shakov, Z. (2003). Novaja matrica, ili Logika strategicheskogo prevoshodstva. Moscow: Olma-press, Institut jekonomicheskikh strategij, 239.

Дата надходження рукопису 11.05.2016

Антонюк Валентина Полікарпівна, доктор економічних наук, професор, відділ соціально-економічних проблем в промисловості, Інститут економіки промисловості НАН України, вул. Панаса Мирного, 26, м. Київ, Україна, 01011
E-mail: antonukvp@mail.ru